
Z Katedry Prawa Państwowego UMCS
Kierownik: prof. dr Andrzej Burda

Andrzej SYLWESTRZAK

**Charakterystyka projektu G. B. Mably'ego, poświęconego reformie ustroju
Rzeczypospolitej Polskiej w XVIII wieku**

Характеристика проекта Г. Б. Мабли, посвященного реформе устройства
Польской Речи Посполитой в XVIII в.

Caractéristique du projet de G. B. Mably, consacré aux réformes de la République
de Pologne au XVIIIe siècle

I

W XVIII wieku we Francji spotykamy wiele opinii dotyczących Rzeczypospolitej Polskiej, wypowiedzianych przez ludzi reprezentujących różne środowiska społeczeństwa francuskiego. Oceny o ustroju Polski podejmowano z różnych pozycji światopoglądowych, stąd wypowiedzane poglądy były często rozbieżne. W znacznej mierze o charakterze zapatrywania na sprawę polską decydowała przynależność klasowa autora danego poglądu oraz określone powiązania czy sympatie społeczno-polityczne.

W społeczeństwie francuskim istniał wówczas systematycznie pogłębiający się rozłam, generalnie biorąc, na dwie grupy poglądów reprezentujących rozbieżne tendencje polityczne. Wyrazem tego jest oddziaływanie tzw. „ducha starożytności”, który w istocie prowadził do propagowania zasad władzy monarchicznej, drugi natomiast kierunek utrwał w przekonaniach republikańskich. Ta zaznaczająca się od kilku dziesiątków lat przed Wielką Rewolucją Francuską rozbieżność zapatrywań na kwestie społeczno-polityczne była faktem powszechnym¹. Jest rzeczą charakterystyczną, że ówczesni przedstawiciele francuskiej myśli politycznej bar-

¹ S. Kot: *Rzeczpospolita Polska w literaturze politycznej Zachodu*, Kraków 1919, s. 16. Z. Libiszowska: *Zainteresowanie Polską w historiografii francuskiej XVI—XVIII w.*, *Zeszyty Naukowe*, nr V, Łódź 1959, s. 65.

dzo często, wypowiadając opinie dotyczące innego narodu, postulowali równocześnie środki zaradcze, mające, ich zdaniem, przynieść pewne korzyści ocenianemu narodowi. W ten sposób wygłaszali oni zazwyczaj opinie nierealne, zawierające jakieś jedno posunięcie, które miało, w ich mniemaniu, zreformować cały ustroj polityczny.

Nawet myśliciele tworzący odrębne, odznaczające się indywidualizmem, koncepcje filozoficzne, a kierujący się swoistym „realizmem politycznym” nie są wolni od idealnych rozwiązań ustrojowych. Do nich zaliczyć należy J. J. Rousseau² i G. B. Mably'ego³, rozumiejących w dużym stopniu trudności, z jakimi spotkała się Rzeczpospolita szlachecka i konstruujących pewne teoretyczne koncepcje jej naprawy. Myśliciele ci zalecali stosowanie w praktyce całego systemu środków i gwarancji politycznych, mających na celu zreformowanie załamującego się polskiego ustroju państwowego.

Jednakowoż do wielu opinii, które powstały w osiemnastowiecznej Francji, a dotyczyły Rzeczypospolitej oraz innych państw, podchodzić należy z dużym krytycyzmem, ponieważ bardzo często były one utworzone *a priori*, oparte na stereotypowych, fragmentarycznych i równie niepewnych informacjach. Takich właśnie informacji o Rzeczypospolitej Polskiej, znanej we Francji nieco bliżej od elekcji Henryka Walezego, było dosyć dużo⁴. Ponadto jest rzeczą zrozumiałą, że zainteresowanie problematyką naszego kraju było niesystematyczne, często wiążące się z większymi wydarzeniami politycznymi, mającymi miejsce na wschodzie Europy.

Pomimo wielu ujemnych wcześniejszych opinii o Polsce, Francuzi na początku XVIII wieku wypowiadali się o niej z sympatią i zaliczali Rzeczpospolitą do kręgu krajów cywilizowanych, których liczba, według tamtejszych poglądów, była bardzo ograniczona. W ogóle, jeżeli chodzi o zainteresowania Francuzów sprawami wschodnioeuropejskimi, a w tym i Rzeczpospolitą Polską, to stwierdzić należy, że zaczęło się ono kształtować dopiero w okresie od XVII do XVIII wieku. Liczne natomiast do tej pory były komentarze i opinie na temat państw Dalekiego Wschodu, co wiązało się z istnieniem morskich dróg handlowych, łączących zachodnią Europę z tymi krajami.

Duży wpływ na uformowanie się poglądów wielu Francuzów, dotyczących ustroju polskiego, miały opinie i uwagi krytyczne wygłaszane przez przedstawicieli grupy encyklopedystów. Jednak encyklopedyści w swoisty sposób patrzyli na sprawę polską, co wynikało z ich powiązania z imperatorową rosyjską, Katarzyną II. Wiadomo, że autokratyczna monar-

² J. J. Rousseau: *Considérations sur le gouvernement de la Pologne* [w:] *Oeuvres*, t. 3, Francfort 1855.

³ G. B. Mably: *Du gouvernement et des lois de la Pologne*, Lyon 1804.

⁴ Kot: *op. cit.*, s. 146.

chini, akceptując — przynajmniej w korespondencji — prekursorskie myśli oświecenia, nie miała bynajmniej zamiaru stosować ich w praktyce, szczególnie wobec Polski. Walczący z tradycyjnymi wyobrażeniami politycznymi myśliciele oświecenia szukali poparcia potężnych sojuszników, którzy wzmocniliby ich pozycję w monarchii burbońskiej. W tych warunkach tą „opatrnościową” protektorką okazała się monarchini rosyjska, która pozornie akceptowała zalecenia wielu myślicieli i w ich mniemaniu realizowała popularny wówczas ideał „monarchy oświeconego”. Zupełnie odmienne było oficjalne stanowisko dyplomacji francuskiej wobec Rosji, charakteryzujące się atmosferą dystansu i oziębłości. Na każdym kroku podkreślano zacofanie tego kraju i na pewno nie zaliczano go do kręgu państw „cywilizowanego świata”. Równocześnie zdawano sobie sprawę, że wyzwolenie Rosji z despotyzmu mogło uczynić ją pierwszorzędną potęgą militarną i polityczną w ówczesnym świecie.

Sporo informacji na tematy europejskie, a w tym i polskie, dostarczała prasa francuska, szczególnie w drugiej połowie XVIII wieku. Interesujące są zwłaszcza informacje podawane na łamach „Journal Etranger” (1754 - 1762) i „Journal Encyclopédique”, gdzie można znaleźć wiele materiałów dotyczących sytuacji panującej w ówczesnej Rzeczypospolitej⁵. Na ogół są to wiadomości bardzo pobieżne, czasami błędnie interpretujące pewne fakty z życia politycznego i oczywiście zamieszczane od czasu do czasu.

W zasadzie do połowy XVIII wieku opinie o Polsce były we Francji różnorodne, jednak na ogół patrzono na Rzeczpospolitą z sympatią, ufając, że w niedługim czasie nastąpi przebudowa życia społecznego i politycznego, co wydatnie wzmocni jej prestiż międzynarodowy. Od tego czasu zaczynają się także pojawiać próby głębszego i bardziej wszechstronnego ujęcia problematyki polskiej, często nawiązujące do dawnych wspaniałych tradycji oręża naszego narodu⁶. Druga połowa XVIII wieku we Francji przynosi kilka bardziej syntetycznych opracowań, poświęconych Rzeczypospolitej szlacheckiej, łącznie z dwoma programami jej naprawy, opracowanymi przez J. J. Rousseau i G. B. Mably'ego. Jednak w ostatnich dziesiątkach lat przed Wielką Rewolucją wzrasta krytycyzm przedstawicieli francuskiej myśli oświeceniowej w stosunku do instytucji, a także polityki społecznej i międzynarodowej Rzeczypospolitej.

W połowie XVIII wieku ukazały się prace Montesquieugo, zawierające wypowiedzi na temat Polski. Prezes sądu w Bordeaux, znany ze swych umiarkowanych poglądów na zagadnienia ustrojowe, wypowiadając opinie o ustrojach mu współczesnych, czynił to w sposób bardzo

⁵ D. Mornet: *Les origines intellectuelles de la révolution française (1715 - 1787)*, Paris 1954, ss. 110 - 112.

⁶ F. Ponteil: *La pensée politique depuis Montesquieu*, Paris 1960, s. X.

ostrożny. Nawiązując w swoich pracach do zagadnień aktualnych, wybierał on takie przykłady stosunków społecznych czy politycznych, które służyłyby mu do poparcia wygłoszonych tez teoretycznych i wskazywałyby, w jaki sposób teoretyczne konstrukcje myślowe znajdują realizację w praktyce ustrojowej. Montesquieu, typowy *homme des lettres* XVIII wieku, posiadał dobrą znajomość ustrojów zachodnioeuropejskich, natomiast sprawy państw Europy wschodniej były mu mniej znane, a niekiedy posiadane wiadomości — dosyć wątpliwe.

Montesquieu należał do tych myślicieli, którzy podjęli stosowanie w swoich pracach nowych metod historyczno-porównawczych, gdzie syntetyczny materiał teoretyczny miał przewagę nad stroną analityczną. Uwagi Montesquieugo o Polsce, przeważnie dość skąpe, rozsiane są po wielu jego pracach, ale dotyczą szerokiej problematyki polskiego życia społecznego i politycznego⁷. Wszystkie wypowiedzi tego pisarza charakteryzuje duży krytycyzm wobec polskich stosunków społecznych i instytucji ustroju politycznego. Przede wszystkim krytykuje arystokrację za jej wywyższanie się ponad naród⁸, krytykuje wolnościowe instytucje Rzeczypospolitej, które dla przykładu przeciwstawia racjonalnie pojętej wolności angielskiej⁹. Autor *Ducha praw* podkreśla całkowity chaos życia gospodarczego i postuluje pewne minimalne choćby reformy agrarne, jak oczynszowanie chłopów, umożliwiające, w jego przekonaniu, narodowi powstrzymanie ostatecznego „osunięcia się w barbarzyństwo”¹⁰. Te uwagi o Polsce, zawarte w *Duchu praw* i w innych utworach, utrwały panujący pogląd na Rzeczpospolitą szlachecką jako na państwo źle administrowane, które poprzez własne urządzenia ustrojowe pogrąża się w upadku.

Duże znaczenie dla ukształtowania się we Francji opinii o Polsce, szczególnie w drugiej połowie XVIII wieku, miały wypowiedzi M. A. Voltaire'a. „Filozofa z Ferney” interesowały sprawy polskie, ponieważ wiele wysiłku włożył w zbadanie problematyki rosyjskiej, która bardzo często wiązała się z Polską. Jego stanowisko przez cały czas jest w jednakowym stopniu krytyczne w odniesieniu do ustroju politycznego Rzeczypospolitej i panujących w niej stosunków społecznych. W swoich najbardziej znanych pracach, jak *Historia Karola XII*, *Wiek Ludwika XIV*, *Zarys obyczajów i ducha narodów* czy *Historia Piotra Wielkiego*, wypowiada opinie składające się na przedstawiony w ciemnych barwach obraz osiemnastowiecznej Polski. Przede wszystkim francuski filozof zwraca uwagę

⁷ Kot: *op. cit.*, s. 182 i n.; W. Smolarski: *Monteskiusz w Polsce XVIII w.*, Warszawa 1927, s. 16.

⁸ K. Monteskiusz: *O duchu praw*, Warszawa 1957, t. I, s. 247.

⁹ *Ibid.*, t. I, s. 233.

¹⁰ *Ibid.*, s. 250. Por także K. Opałek: *Monteskiusz w Polsce [w:] Monteskiusz i jego dzieło*, Wrocław 1956, s. 250.

na fakt istnienia instytucji politycznych, nie znanych w ówczesnej Europie, a doprowadzających do upadku cały naród, oczywiście ma na myśli między innymi *liberum veto*, konfederacje, *pacta conventa*¹¹. Voltaire stwierdza, że upadek władzy królewskiej przyczynił się do niepomiernego wzrostu uprawnień szlachty, która korzystając z prawa zrywania sejmów w dużym stopniu działała pod wpływem przekupstwa. Stąd powiększające się wpływy dworów obcych na bieg uchwał oraz paraliżowanie jakichkolwiek posunięć rządu polskiego miały swoje źródło w szerzącej się prywacie tych, którzy sprawowali władzę¹². Wreszcie wyczulenie Voltaire'a na sprawy nietolerancji religijnej szczególnie się wzmogło w związku z wiadomościami napływającymi z Rzeczypospolitej. Cały krytycyzm tego filozofa został skierowany na podkreślenie braku kultury społeczeństwa w sprawach wyznaniowych. Stąd między innymi wynika tak duże zaangażowanie się Voltaire'a w popieranie polityki Katarzyny II, zbrojnie interweniującej w sprawy polskie. Uważał on bowiem, że wojska rosyjskie zagwarantują obronę dysydentom¹³.

Ze względu na ogromną poczytność znaczenie prac Voltaire'a, jako źródeł wiadomości o sytuacji panującej w Rzeczypospolitej szlacheckiej, było bardzo duże.

Osobne miejsce wśród prac poświęconych Polsce XVIII wieku zajmuje *Historia anarchii polskiej*¹⁴ K. K. Rulhière'a, zawierająca obszerną część historyczną, dokładnie omawiająca warunki geograficzne i społeczne oraz podająca charakterystykę ustroju politycznego. Życie i działalność Rulhière'a (ur. w r. 1734) przypada na późniejszy okres francuskiego oświecenia, dzięki czemu mógł on zebrać dotychczasowe opinie odnoszące się do ustroju polskiego. W odróżnieniu od innych autorów Rulhière odnosi się z rezerwą, a nawet z wrogością do Rosji i jej władczyni. Sytuację Rzeczypospolitej tłumaczy błędami dotychczasowej polityki wschodniej, która zmierzała do pojednania z Rosją. Analizując polski ustrój polityczny autor *Historii anarchii* zwraca uwagę na jego podstawową wadę, mianowicie na dużą niezależność szlachty, decydująco wpływającej na losy państwa¹⁵. W dalszym ciągu podkreśla on niewłaściwą organizację władzy wykonawczej łącznie z całkowitym upadkiem uprawnień królewskich. Szczególnie zainteresowała Rulhière'a, dojrzewająca w ciągu całego osiemnastego stulecia, koncepcja rozbioru Polski, podejmowana przez sąsiednie dwory królewskie.

¹¹ M. A. Voltaire: *Oeuvres complètes*, Paris 1838, t. 3, s. 15.

¹² *Ibid.*, t. 3, s. 26.

¹³ Por. R. Wołoszyński: *Polska w opiniach Francuzów XVIII w.*, Warszawa 1964, s. 84.

¹⁴ K. K. Rulhière: *Histoire de l'anarchie de Pologne*, Paris 1807.

¹⁵ *Ibid.*, t. I, s. 5.

Oczywiście, na tematy Rzeczypospolitej wypowiadało się wielu przedstawicieli ówczesnej myśli francuskiej, jednak opinie wyżej przytoczonych autorów były stosunkowo najbardziej rozpowszechnione.

Ogólnie charakteryzując oceny, wypowiediane o Rzeczypospolitej szlacheckiej w przedrewolucyjnej Francji, podkreślić należy krytyczny stosunek do polskich instytucji ustrojowych. Niezależnie od przyjmowanego przez poszczególnych myślicieli zapatrywania filozoficznego na zagadnienia polityczne, stwierdzić należy, że uwagi charakteryzujące ustrój Polski wykazują duży krytycyzm w stosunku do wolności szlacheckich, faktycznej niezdolności aparatu państwowego do wykonywania swoich funkcji czy osławionej wolnej elekcji. W równym stopniu krytyczne są wzmianki dotyczące stosunków społecznych panujących w Rzeczypospolitej, zwłaszcza napiętnowany jest bezwzględny ucisk chłopów przez szlachtę, chociaż — co należy zaznaczyć — pozycja chłopów francuskiego w owym czasie nie była dużo lepsza. Krytykowano również i inne zjawiska życia społecznego, jak rosnącą w szybkim tempie nietolerancję religijną oraz upadek kultury narodowej i oświaty.

Najogólniej można rozróżnić dwie charakterystyczne koncepcje w myśli francuskiej: 1) Rzeczpospolita powinna niezwłocznie podjąć reformy, ponieważ w innym wypadku grozi jej całkowita utrata suwerenności państwowej; 2) gdyby w Polsce przeprowadzono reformy w sposób racjonalny, mogłaby się ona stać jednym z silniejszych państw w Europie.

II

Zanim wybitny filozof francuski, G. B. Mably, przystąpił do opracowania projektu naprawy Rzeczypospolitej Polskiej znał wygłaszane opinie, jednak zasadniczym źródłem, z którego korzystał celem poznania właściwości ustroju polskiego, była praca napisana przez M. Wielhorskiego *O przywróceniu dawnego rządu według Pierwiastkowych Rzeczypospolitej Ustaw*¹⁶. Mably, podobnie jak i Rousseau, nie zająłby się tym zagadnieniem, gdyby nie specjalna prośba, skierowana doń przez M. Wielhorskiego, o skreślenie projektu naprawy instytucji politycznych upadającej Rzeczypospolitej. Postępowy filozof przyjął wysuniętą propozycję i przystąpił do opracowania skomplikowanego zagadnienia — wskazania środków naprawy upadającego państwa szlacheckiego — szukając takiej modyfikacji instytucji politycznych, która odpowiadałaby ówczesnym ideom oświecenia francuskiego.

¹⁶ *Essai sur le rétablissement de l'ancienne forme du gouvernement de Pologne*, Londres 1775.

Współpraca Wielhorskiego, szczególnie jego znakomita orientacja w sprawach Rzeczypospolitej, miała duże znaczenie przy redagowaniu przez Mably'ego projektu naprawy polskich instytucji ustrojowych. Wielhorski, co jest nie bez znaczenia, nie tylko nie ograniczał się do podania informacji o stanie Rzeczypospolitej, ale nawet projektował zasadnicze kierunki reform państwowych. Projekty te są w większości oryginalne, niekiedy znacznie odbiegają od postulatów wysuwanych przez myślicieli francuskich. Jednakowoż charakter proponowanych przez niego reform w niczym nie narusza zasad organizacji szlacheckiego państwa. Szlachta pozostaje zasadniczym czynnikiem społecznym w życiu politycznym, a projektowane zmiany dotyczą tylko zmodyfikowania i umocnienia rozbitych nierządem instytucji państwowych Rzeczypospolitej. Wielhorski zmierza do udowodnienia tezy, że wszystkie nieszczęścia, które dotknęły Polskę, a szczególnie rozkład wewnętrzny, są następstwem odstąpienia narodu od idealistycznie pojętej „ustawy pierwiastkowej”. Charakterystyczne jednak, że w owym bliżej nie sprecyzowanym okresie rządzenia „ustawy pierwiastkowej” nie było bezprawnego zrywania sejmów i sejmików. Izba poselska, stanowiąc reprezentację wszystkich stanów, obradowała mając na celu realizację ogólnopaństwowego dobra. Wielhorski należy do grupy ludzi, którzy podjęli krytykę *liberum veto*, wykazując szkodliwość polityczną tej instytucji.

Rozważania ustrojowe dotyczą trzech głównych zagadnień. Po pierwsze Wielhorski omawia zagadnienia odnoszące się do władzy ustawodawczej. Przywiązuje on duże znaczenie do obrad sejmu i sejmików oraz postuluje w tym zakresie przeprowadzenie, jak na polskie warunki, dość istotnych reform. Po drugie wyjaśnia funkcje władzy wykonawczej w państwie i wypowiada się za silnym aparatem administracyjnym. W tym zakresie postuluje nowatorskie reformy celem rozszerzenia władzy ministrów. Trzecim zagadnieniem, któremu poświęca więcej uwagi, jest problem określenia kompetencji władzy królewskiej. Wielhorskiemu nie tyle chodzi o pokazanie stanu, w jakim ten urząd aktualnie się znajduje, ile przede wszystkim o przedstawienie postulowanych przez siebie reform.

Istotną kwestią jest rozstrzygnięcie, jaką pozycję powinien zajmować król. Zagadnienie to odgrywa dużą rolę ze względu, jak się wydaje, na kompromisową postawę autora projektu, który odzwierciedla tendencje szlachty, dążącej do ograniczenia uprawnień króla w obawie przed absolutyzmem. Wielhorski jedną z przyczyn upadku państwa widzi w nadmiernym powiększeniu uprawnień królewskich¹⁷. Przyznaje co prawda, że król powinien stać na czele senatu, mającego władzę wykonawczą, ale

¹⁷ M. Wielhorski: *O przywróceniu dawnego rządu według Pierwiastkowych Rzeczypospolitej Ustaw*, [b. m.] 1775, s. 45.

z bardzo ograniczonymi uprawnieniami. Ponadto Wielhorski opowiada się za wolną elekcją, z tym, że królem może zostać tylko Piast. Ostatecznie dochodzi on do wniosku, że „powinniśmy mieć króla, lecz mieć go bez mocy i prawie bez władzy, aby nie był zdolnym nas psować przez łaski. ani nami rządzić bezprawnie”¹⁸.

Wysunięte projekty reform mają w intencji ich autora doprowadzić do przywrócenia rządów zaprzepaszczonej „ustawy pierwiastkowej” i tą drogą nawiązać do dawnej świetności państwa polskiego. Z drugiej strony wzmocni to siłę oddziaływania prawa, ponieważ każdy obywatel wpływając na ustanowienie odpowiednich ustaw, będzie podlegał instytucjom i urzędnikom, których sam wybierał¹⁹. Ten pogląd przypomina odpowiednie konstrukcje filozofii społecznej J. J. Rousseau, co wskazuje na oddziaływanie republikanizmu francuskiego na polskich propagatorów reform i adoptowanie zdobyczy francuskiej myśli postępowej do rodzimych warunków społecznych.

III

Mably, zorientowawszy się w podstawowych wadach ustroju polskiego, szczególnie krytykuje niektóre, nie spotykane w ówczesnej Europie, instytucje polityczne, jak *liberum veto*, wolną elekcję, a w następstwie tego szerokie uprawnienia sejmu i sejmików, duże ograniczenie władzy królewskiej. Zaprojektowane przez niego reformy ustrojowe zmierzają przede wszystkim do wyeliminowania tych paradoksalnych niekiedy instytucji politycznych. Nadto różnią się one w swojej treści społecznej od programu naprawy, wysuniętego przez Wielhorskiego.

Mably, jako reprezentant postępowej myśli burżuazyjnej, proponuje wprowadzenie zmian odpowiadających teoretycznym zdobyczom szkoły prawa natury. Dlatego piętnuje starszszlacheckie instytucje polityczne, co pośrednio ma doprowadzić do wyeliminowania szlachty, jako w zasadzie jedyne go piastuna władzy państwowej. Natomiast plan reformy Wielhorskiego zachowuje feudalną strukturę państwa, modyfikując tylko odpowiednie instytucje polityczne. Jego względna postępowość ma swe źródło w pogłębiającym się kryzysie stosunków feudalnych i narastającej w Polsce rewolucji agrarnej²⁰.

Plan Mably'ego zmierza do przeprowadzenia reform w dwóch kierunkach: po pierwsze w stosunkach wewnętrznych — chodzi o zmiany w aparacie państwowym, po drugie w stosunkach zewnętrznych — chodzi

¹⁸ *Ibid.*, s. 175.

¹⁹ *Ibid.*, s. 30.

²⁰ M. Serejski: Wstęp do pracy W. Smoleńskiego: *Szkoły historyczne w Polsce*, Wrocław 1952, ss. LXXXI - LXXXII.

o zapewnienie faktycznej suwerenności państwa w polityce zagranicznej²¹. Ponadto Mably kreśli przyszłe cele społeczno-polityczne, do których winna dążyć Rzeczpospolita. Zniesienie najbardziej szkodliwych dla ustroju instytucji, zdaniem Mably'ego, jest pierwszym krokiem do podjęcia dalszych reform, polegających na realizowaniu bardziej postępowych idei społecznych. W pierwszym rządzie szlachta musi przyzwyczać się do nowego aparatu państwowego, pogodzić się z utratą lub daleko idącymi ograniczeniami starych instytucji stanowych i zrozumieć, że szerokie wolności są tylko przyczyną upadku politycznego państwa. W momencie, kiedy to nastąpi, zdaniem Mably'ego, nadejdzie czas do podjęcia dalszych reform społecznych, mających na celu zapewnienie praw politycznych wszystkim obywatelom Rzeczypospolitej. W pewnej mierze zajmuje on stanowisko podobne do postulatów filozofii społecznej J.J. Rousseau. Dowodzi mianowicie, że przeprowadzenie reform politycznych w polskich warunkach ustrojowych jest niewystarczające i w dalszej działalności należałoby zająć się zagadnieniem naprawy obyczajów. Długotrwałe bowiem korzystanie przez szlachtę z wolnościowych instytucji przyczyniło się do upadku jej moralności. Szerzące się przekupstwo na sejmach i sejmikach, upadek oświaty, uległość wobec obcych państw — to objawy zdemoralizowania szlachty, która niemal zatraciła poczucie zabiegania o wspólny narodowy interes.

W pracy poświęconej naprawie Rzeczypospolitej (*Du gouvernement et des lois de la Pologne*) Mably rezygnuje z podania argumentów natury filozoficznej, czyni to przede wszystkim dlatego, że pragnie ograniczyć się jedynie do udzielenia praktycznych wskazówek, w jakim kierunku powinny pójść podjęte reformy. Z treści zaprojektowanych reform wynika, że mają one charakter podstawowy. Znaczy to, że w sytuacji, w jakiej znalazła się Rzeczpospolita, podjęcie tych reform jest nieodzowne i przede wszystkim ma na celu zachowanie suwerennego bytu państwa, a nie realizację szeroko zakrojonego programu reorganizacji społeczeństwa na zasadach zgodnych z postulatami Mably'ego, nakreślonymi w jego innych pracach. Dlatego, uzasadniając postulowane środki naprawy aparatu państwowego, wysuwa on przede wszystkim argumentację praktyczno-społeczną, pozostawiając na uboczu inne zagadnienia teoretyczne.

Plan Mably'ego przeznaczony do praktycznego zastosowania przez konfederatów znajduje się w pierwszej części pracy, która zakończona

²¹ J. Szujski zwraca uwagę na fakt, że projekt Wielhorskiego ma na celu jedynie reformy wewnętrzne, nie rozpatruje natomiast zagadnienia naprawy państwa z punktu widzenia stosunków międzynarodowych. Zob. *Dziela*, seria III, t. 1, Kraków 1885, s. 196. Na ten drugi kierunek reform kładzie nacisk również Mably w późniejszej korespondencji do Wielhorskiego. Por. S. Askenaży: *Listy Mably'ego*, Lwów 1900, s. 235.

została, według informacji autora, „*au château de Chantôme, ce 31 août 1770*”. Druga część pracy jest uzasadnieniem stanowiska, jakie zajął Mably w kwestii reform i napisana została w związku z obszerną korespondencją, jaką otrzymał z Polski za pośrednictwem Wielhorskiego. Powstała ona w rok po ukończeniu rękopisu *Du gouvernement et des lois de la Pologne* i dołączana jest zawsze jako uzupełnienie właściwego planu naprawy Rzeczypospolitej. Według dopisku autora zakończenie pisania drugiej części nastąpiło „*au château de Liancourt, ce 9 juillet 1771*”²². Obie części ukazały się drukiem dopiero w r. 1781 w Londynie. W chwili więc opracowywania projektu Mably miał za sobą wiele rozpraw teoretycznych, w których nakreślił swoją koncepcję rozwoju społeczeństw i wskazał cele dalszego ich rozwoju²³. Praca *O rządzie i prawach Polski* nie była ostatnią z tego zakresu. W r. 1776 Mably przedsięwziął na zaproszenie Wielhorskiego podróż na Wołyń do Horochowa²⁴. Odwiedził wówczas kilka miast Polski, m. in. i Kraków, gdzie był świadkiem ciekawej dysputy polityków o nieszczęściach Rzeczypospolitej. Dysputę tę opisał w *Banquet des politiques*²⁵. W utworze tym z dużą ironią charakteryzuje poszczególne sylwetki dyskutantów i ich mentalność polityczną²⁶.

W Polsce bawił Mably około roku i, jak się okazało, był to dla niego okres wystarczający do wnikliwego zbadania panujących w niej stosunków. W napisanej zaraz po powrocie do Francji pracy *Situation actuelle de la Pologne en 1776*²⁷ opuszcza francuskiego filozofa optymizm, jaki cechował projekt naprawy Rzeczypospolitej. Charakteryzując stosunki panujące w Polsce podkreśla katastrofalny stan, w jakim znajduje się państwo: nędza, wyzysk chłopów, przekupstwo, ciemnota, fanatyzm szlachty — oto przyczyny upadku, który przepowiada w niedalekiej przyszłości.

Proponowane przez Mably’ego reformy ustrojowe charakteryzują się bardzo szerokim zasięgiem politycznym. Stara się on ogarnąć wszystkie

²² Nad zagadnieniem daty napisania obydwu części zastanawiał się J. Szykowski: *Mysł J. J. Rousseau w Polsce*, Kraków 1913, ss. 60 - 61.

²³ Do takich dzieł zaliczyć należy: *Le droit public de l’Europe fondé sur les traités*, Amsterdam 1748; *Entretiens de Phocion sur le rapport de la morale avec la politique*, Amsterdam 1763; *Observations sur l’histoire de France*, Genève 1765; *Doutes proposés aux philosophes économistes sur l’ordre naturel et essentiel des sociétés politiques*, Haga 1768; *De la législation aux principes des lois*, Amsterdam 1776 i inne.

²⁴ M. Starzewski: *Wstęp do Rousseau: Uwagi*, Kraków 1924, s. VIII.

²⁵ Patrz *Oeuvres de l’abbé de Mably*, Paris 1798, s. 515.

²⁶ Ciekawe uwagi na temat *Banquet des politiques* daje S. Askénazy: *Studia historyczno-krytyczne*, Kraków 1897, ss. 17 - 18, gdzie stara się odtworzyć przebieg przyjęcia.

²⁷ *Oeuvres ...*, s. 541.

dziedziny życia państwowego i obok tak ważnych, jak ustawodawstwo, zajmuje się kwestiami drugorzędnymi, np. organizacją policji. Ogólnie biorąc, postuluje przeprowadzenie gruntownych reform w trzech dziedzinach, a mianowicie: 1) w mechanizmie władzy ustawodawczej, gdzie proponuje wyeliminowanie całego szeregu szkodliwych instytucji; 2) w dziedzinie władzy wykonawczej, gdzie rozważa kwestie o charakterze bardziej szczegółowym, np. procedurę ściągania podatków i sposób czuwania nad finansami państwowymi; 3) w funkcjonowaniu władzy sądowniczej, łącznie z organizacją poszczególnych sądów oraz projektem podstawowych zasad, które winny leżeć u podstaw wymiaru sprawiedliwości. Zaznaczyć należy, że podstawową zasadą przeprowadzonych w przyszłości reform ma być ściśle rozgraniczenie władzy ustawodawczej od wykonawczej, ponieważ funkcje wykonywane przez te organy różnią się od siebie, a ponadto władza wykonawcza winna podlegać kontroli sejmowi²⁸.

Mably wychodzi z założenia, że zadaniem władzy ustawodawczej jest uchwalanie praw, które będą służyły interesowi powszechnemu. Aby zapewnić właściwe funkcjonowanie organów ustawodawczych, proponuje wzmocnienie kontroli nad posłami, co zachęci ich do aktywniejszego zajmowania się sprawami państwowymi, a także zapewni nadrzędność władzy ustawodawczej²⁹. Wynika stąd dalszy wniosek, że postulowany przez francuskiego autora rozdział władz nie oznacza ich równorzędności, ale prowadzi do uzasadnienia nadrzędności organów przedstawicielskich. Zwraca uwagę na fakt, że w sejmie każda ustawa musi być przedyskutowana, posłowie powinni mieć prawo do wysuwania odpowiednich poprawek, jeżeli uznają je za uzasadnione. Jednakowoż każdy poseł musi zdawać sobie sprawę, że jeżeli zabiera głos, krytykując dany projekt lub proponując inne rozwiązanie, musi czynić to w imię postępu, zgodnie z własnym sumieniem³⁰.

Omawiając problematykę *liberum veto* Mably zdaje sobie sprawę, jak silne jest przywiązanie szlachty do „żrenicy wolności” polskiej. Dlatego w początkowym stadium reform proponuje jedynie ograniczenie stosowania tej instytucji do jednomyślnego złożenia protestu przez 1/33 ogólnej liczby posłów, czyli przez przedstawicieli jednego województwa. Takie, można powiedzieć, połowiczne rozwiązanie jednego z najistotniejszych problemów ustrojowych, podyktowane było faktem, iż zasadą wprowadzonych zmian miało być stopniowe zrywanie z dotychczasową tradycją

²⁸ M a b l y: *Du gouvernement...*, ss. 13 - 14.

²⁹ *Ibid.*, s. 23. Zwraca uwagę na tę okoliczność M. Szykowski, omawiając charakter proponowanych przez Mably'ego reform co do organów przedstawicielskich, tj. sejmowi i sejmików ziemskich. S z y k o w s k i: *op. cit.*, s. 61 - 63.

³⁰ M a b l y: *Du gouvernement*, s. 23.

polityczną. Francuski myśliciel z dużą dozą realizmu przypuszcza, że nagle zmiana ustroju, a w tym wypadku nagle wyeliminowanie *liberum veto* byłoby albo w ogóle niemożliwe, albo utrudnione ze względu na specyficzną mentalność polskiej szlachty.

Omawiając projekt reform władzy ustawodawczej, przywiązuje Mably dużą wagę do porządku, jaki winien panować w czasie obrad sejmowych. Problem ten odgrywa dużą rolę ze względu na fakt, że dyscyplina obrad ma być czynnikiem skłaniającym posłów do zajęcia się sprawami państwowymi oraz ma zmienić panujące wśród szlachty przekonanie o jej niezależności. Przypuszcza, że pierwsze próby, zmierzające do zapewnienia tej dyscypliny, mogą spotkać się z dużym oporem przyzwyczajonej do samowoli szlachty. Jednakże po pewnym czasie szlachta sama zrozumie słuszność wprowadzonych zmian i przystąpi do prawidłowego porządku uchwalania ustaw³¹. Wszystkie te środki, jak mówi Mably, składają się na „wyleczenie Polski z tej ciężkiej choroby, w którą popadła”³².

Drugą dziedziną życia państwowego, wymagającą zasadniczych reform, jest władza wykonawcza. Charakterystyczne, że Mably rozpatruje reformę tej władzy z dwu punktów widzenia: z uwagi na jej znaczenie w stosunkach wewnętrznych i zewnętrznych. W pierwszym wypadku właściwe określenie wzajemnej zależności między władzą ustawodawczą a wykonawczą, postulowane przez Mably'ego, wyraża się w odpowiedniej organizacji i kompetencjach takiego organu jak senat. Głównym celem jest przede wszystkim wprowadzenie w państwie porządku, zlikwidowanie anarchii oraz takie określenie kompetencji poszczególnych organów, aby mogły one faktycznie wykonywać funkcje, które im „z natury” przypadają. W drugim wypadku reformę organów władzy wykonawczej rozpatruje na tle stosunków międzynarodowych, ponieważ są to organy, które na bieżąco zajmują się tymi zagadnieniami.

W porównaniu z projektem reformy organów przedstawicielskich część projektu dotycząca władzy wykonawczej charakteryzuje się dużą kazuistyką. Mably nieraz bardzo szczegółowo rozważa szereg kwestii mających nawet znaczenie drugorzędne. Na przykład zastanawia się nad organizacją i kompetencjami policji państwowej, która, jak później zauważył w *Banquet des politiques*, bardziej przypominała mu daleką Tartarię niż położoną w centrum Europy Rzeczpospolitą.

Podobnie jak Wielhorski, Mably próbuje ustalić pozycję, jaką winien zajmować król w państwie. Najogólniej określa, że powinien on mieć kompetencje znikome, pozostając równocześnie osobą nietykalną i niemalże świętą. Co prawda stoi on na czele senatu, piastującego władzę

³¹ *Ibid.*, s. 28.

³² *Ibid.*, s. 35.

wykonawczą, ale tylko w wypadku równości głosów jego decyzja powoduje podjęcie odpowiedniej uchwały³³. Mably zaznacza, że król winien zajmować się bardziej działalnością typu charytatywnego niż wykonywaniem określonych funkcji w państwie. Proponuje zerwanie z dotychczasową tradycją elekcyjności, wprowadzenie dziedziczności tronu, z tym, że królem zostać może tylko Piast³⁴. Zwraca uwagę na szkodliwość elekcyjności tronu, ponieważ szlachta wybierając króla stawia mu do zażyczenia *pacta conventa*, zawierające gwarancje wolności szlacheckich³⁵.

Zasadniczym organem władzy wykonawczej, według projektu, jest senat, „który stoi poza, a nie ponad sejmem”³⁶. Ma on składać się z czterech departamentów: rady do spraw wojny, rady do spraw policji, rady sprawiedliwości i rady finansowej. Mają to być w zasadzie niewielkie organy kolegialne, pozostające pod przewodnictwem ministra-senatora³⁷. Mably zwraca uwagę, że poszczególne departamenty senatu nie są niezależne i w wypadku zaistnienia kontrowersyjnych kwestii winny przedyskutować je na posiedzeniu całego senatu, gdzie decyzje będą podejmowane większością głosów³⁸.

Podstawową funkcją zorganizowanego w ten sposób senatu jest wykonywanie ustaw. Mably podkreśla, że senat powinien zajmować się tylko wykonywaniem aktów uchwalonych przez sejm. Senat nie może podejmować uchwał, które regulowałyby zakres zagadnień nie objętych ustawami. Rozdział władz przeprowadzony jest bardzo konsekwentnie, a uprawnienia organów władzy wykonawczej do podejmowania odpowiednich uchwał muszą mieścić się w granicach zakreślonych przez obowiązujące ustawy.

Problematyka ścisłego określenia uprawnień władzy wykonawczej ma w projekcie bardzo istotne znaczenie, ponieważ podstawową zasadą, która w myśl teorii Mably'ego winna leżeć u podstaw ustanawiania odpowiednich instytucji politycznych, jest szeroko pojęty demokratyzm życia państwowego. Chcąc zapewnić ten demokratyzm, należy w pierwszym rzędzie sprowadzić do właściwych rozmiarów uprawnienia organów wykonawczych. Jest to równocześnie wyrazem krytyki absolutyzmu, mającej na celu określenie „naturalnych” granic organów władzy wykonawczej, niezależnie od tego, czy tym organem będzie król czy, jak w projekcie, senat. Takie rozwiązanie zagadnienia władzy wykonawczej jest charak-

³³ *Ibid.*, s. 75.

³⁴ *Ibid.*, ss. 49 - 53.

³⁵ *Ibid.*, s. 71.

³⁶ S z y j k o w s k i: *op. cit.*, s. 64.

³⁷ M a b l y: *Du gouvernement*, s. 123.

³⁸ *Ibid.*, ss. 113 - 114.

terystyczne nie tylko dla Mably'ego, ale w ogóle dla sposobu myślenia przedstawicieli oświecenia francuskiego i ma swe źródło w podjętej krytyce stosunków absolutystycznych.

Obok zasad organizacji poszczególnych departamentów Mably omawia zagadnienie wymiaru sprawiedliwości. Co prawda w projekcie odpowiedni departament sprawiedliwości potraktowany jest jako część senatu, to jednak Mably przywiązuje szczególne znaczenie do reformy tych organów. Postulowane rozwiązania idą w dwóch zasadniczych kierunkach: 1) odpowiedniej organizacji wymiaru sprawiedliwości, 2) reformy podstawowych zasad, które winny leżeć u podstaw sądownictwa.

Obecna sytuacja Rzeczypospolitej wymaga, zdaniem Mably'ego, przeprowadzenia reform mających przede wszystkim na celu zagwarantowanie obywatelom równości wobec prawa, ponieważ szlachta dzierżąca władze „zhańbiła prawa natury”, bezwzględnie uciskając chłopów³⁹. Uciskany i pozbawiony wszelkich praw lud może tylko czuć w stosunku do szlachty nienawiść i nieprzejednaną wrogość, dlatego reformy powinny być podjęte umiejętnie i przeprowadzone natychmiast. Niezwykle duża rola w reformowaniu całego ustroju przypada sądownictwu, które w bardzo istotny sposób pokazuje społeczeństwu mechanizm działania praw. Jednym z zasadniczych posunięć w tej dziedzinie ma być złamanie monopolu szlachty na piastowanie urzędów sędziowskich i dopuszczenie do nich przedstawicieli mieszczaństwa. Zakładając, że mieszczaństwo i przedstawiciele innych klas społecznych zasiądą w organach wymiaru sprawiedliwości, a także będzie obowiązywało nowe postępowe ustawodawstwo, można przypuszczać, że sądy właściwie będą wykonywały przypadające im funkcje w państwie. Najistotniejszą cechą w ten sposób zreorganizowanego sądownictwa jest umożliwienie chłopom dochodzenia sprawiedliwości w sądach⁴⁰. Mianowicie proponuje Mably powołanie w każdym regionie Rzeczypospolitej trybunału sądowego, który rozstrzygałby sprawy między ludnością chłopską zamieszkałą na tym terytorium⁴¹.

Jedną z głównych zasad postulowanych przez Mably'ego jest zasada jednolitości organów sądowych. Sądy orzekać mają w oparciu o ustawodawstwo, które będzie w jednakowym stopniu obowiązywało wszystkich obywateli. Przyjęcie takiego postulatu byłoby równocześnie odejściem od stanowego porządku państwa szlacheckiego, w którym każdy stan miał swoje odrębne przywileje. Ponadto wszyscy obywatele Rzeczypospolitej, podlegając jednolitemu prawu, podlegaliby równocześnie jednemu

³⁹ *Ibid.*, s. 226.

⁴⁰ Zwraca uwagę na to zagadnienie S. Kot cytując długi ustęp z projektu Mably'ego, gdzie charakteryzuje on sprawiedliwość w Rzeczypospolitej (*op. cit.*, s. 218).

⁴¹ M a b l y: *Du gouvernement*, s. 145.

panionowi organów sądowych. W ten sposób nastąpiłaby zmiana całej struktury sądownictwa w Rzeczypospolitej poprzez likwidację rozbudowanego aparatu stanowego. Zdaniem Mably'ego, miałyby to duże znaczenie, ponieważ wzmocniłoby prestiż prawa; wszyscy bowiem ponosiliby odpowiedzialność przed tymi samymi sądami, co w opinii społecznej wytworzyłoby przekonanie o słuszności obowiązującego prawa.

Charakterystyczną cechą projektu naprawy sądownictwa jest duża postępowość zasad, według których powinny być wydawane wyroki. Wydaje się, że projekt bardziej odpowiada wykształconym stosunkom burżuazyjnego aparatu państwowego niż polskiej demokracji szlacheckiej. Postulując bowiem uchwalenie nowego kodeksu, Mably pragnie, aby zawarte w nim były wszystkie postępowe idee, typowe dla francuskiego oświecenia. W tych projektach Mably zdecydowanie przewyższał Wielhorskiego, dla którego np. równość wobec prawa oznaczała tylko równość szlachty. Mably natomiast mówiąc o równości praw, o jednakowym uprawnieniu wszystkich obywateli miał na myśli również i niższe warstwy społeczne, mieszczan i chłopów.

Całokształt reform ustrojowych Rzeczypospolitej omawia Mably na tle sytuacji międzynarodowej. Rozpatrzenie zagadnienia w tym aspekcie ma duże znaczenie ze względu na fakt, że daje ocenę sytuacji państwa na tle aktualnych stosunków międzynarodowych i wysuwa postulaty co do dalszych kierunków prowadzonej polityki. Reformy mające znaczenie dla stosunków wewnętrznych nie pozostaną, zdaniem Mably'ego, bez odpowiedniej zmiany pozycji, jaką Polska zajmuje w stosunkach z innymi państwami. Podobnie jak i przy podjęciu reform aparatu państwowego, należy i tutaj przyjąć zasadę elastycznej zmiany polityki zagranicznej. Stosunkowo dużo miejsca poświęca autor projektu zagadnieniom polityki zagranicznej, ale należy wziąć pod uwagę, że ta problematyka była mu bardzo bliska. Nie licząc faktu, iż rozpoczynał swoją karierę od działalności dyplomatycznej, podkreślić należy, że jedna z jego najgłośniejszych prac *Le droit public de l'Europe fondé sur les traités*⁴² poświęcona była sprawom międzynarodowym.

Mówiąc o polityce Rzeczypospolitej stwierdza, że w zasadzie Polska straciła niezależność w stosunkach z innymi państwami, ponieważ całkowicie podporządkowała się Rosji. Co prawda nazywa się republiką i nosi wszelkie cechy suwerenności, ale w praktyce nie jest niczym więcej jak „prowincją rosyjską”⁴³. Przemoczony wpływ Rosji wynika w pierwszym rzędzie z faktu, że znaczna część wojsk rosyjskich stacjonuje w granicach Rzeczypospolitej.

⁴² Pierwsze wydanie: Amsterdam 1748.

⁴³ M a b l y: *Du gouvernement ...*, ss. 4 - 5.

Podkreślić należy, że autor projektu uważa tę sytuację międzynarodową Polski za rezultat wewnętrznej anarchii. Charakteryzując dotychczasowy ustrój Rzeczypospolitej, wskazuje na te jego negatywne cechy, które pozwoliły obcym mocarstwom, a szczególnie Rosji, uzyskać tak przemożny wpływ na bieg spraw państwowych. Dochodzi on do wniosku, że zła konstytucja przesądza bezpośrednio o utracie prestiżu międzynarodowego ⁴⁴.

Nowa orientacja w polityce międzynarodowej ma iść w kierunku ściślejszego sojuszu z Turcją, aby tą drogą Rzeczpospolita mogła przeciwstawić się wpływowi Rosji ⁴⁵. Podkreśla także, że „naturalną” sojuszniczką Polski jest Francja, która jednakowoż nie zawsze może jej natychmiast udzielić pomocy ze względu na dużą odległość dzielącą oba kraje ⁴⁶. W gruncie rzeczy francuski filozof potwierdza cały plan polityki, wysuwany na forum międzynarodowym przez konfederatów barskich. W dodanej po roku części drugiej Mably proponuje zawarcie odpowiednich sojuszków z Finlandią celem stworzenia dużej eskadry morskiej i wyparcia Rosji z Morza Bałtyckiego ⁴⁷.

Omawiając projekt reformy ustroju Rzeczypospolitej, Mably nie szczędzi krytycznych uwag pod adresem stosunków społecznych panujących w Polsce. Szczególnie bolesny jest dlań wyzysk stanu chłopskiego przez szlachtę. Zdaje on sobie sprawę, że w Polsce idee demokratyczne jeszcze długo muszą czekać na realizację, ale istniejące stosunki są w jego przekonaniu zaprzeczeniem najbardziej elementarnie pojętego demokratyzmu i tolerancji społecznej. Równocześnie podkreśla, że wyzwolenie chłopów i nadanie im ziemi przyczyniłoby się do wzrostu zasobności społeczeństwa, ponieważ czuliby się oni osobiście zainteresowani w zwiększeniu produkcji, przysparzając tym samym większych dochodów całemu społeczeństwu. Mably proponuje bardziej wszechstronne wykorzystanie mniejszości narodowych, które — w jego przekonaniu — pozbawione są wielu praw, na czym traci całe społeczeństwo ⁴⁸. W innym miejscu proponuje, aby dać ludności żydowskiej ziemię na własność i w ten sposób wykorzystać duże obszary kraju, leżące jeszcze odłogiem. Ludność żydowska zagospodaruje te ziemie, a otrzymane plony będą stanowić dodatkowy dochód dla państwa ⁴⁹.

Mably, charakteryzując ciężką sytuację gospodarczą kraju, wymienia

⁴⁴ *Ibid.*, s. 8.

⁴⁵ *Ibid.*, ss. 9 - 12.

⁴⁶ *Ibid.*, s. 91.

⁴⁷ *Ibid.*, *Seconde partie*, s. 256.

⁴⁸ *Ibid.*, s. 184.

⁴⁹ *Ibid.*, s. 185.

trzy przyczyny, które w jego przekonaniu złożyły się na ogólny upadek życia ekonomicznego i przyczyniły się do zubożenia ludności. Są to: 1) nadmierne powiększenie się majątków szlacheckich w stosunku do ziemi chłopskiej; 2) bezwzględna eksploatacja ludności chłopskiej, łącząca się z pozbawieniem tego stanu wszelkich praw do dochodzenia sprawiedliwości oraz nieściągnięciem odpowiednio wysokich podatków od szlachty; 3) niewłaściwe traktowanie — zdaniem Mably'ego — mniejszości narodowych, które mogłyby przysporzyć krajowi wiele bogactw⁵⁰. Dlatego w pierwszym rządzie postuluje nadanie chłopom ziemi na własność równocześnie z przyznaniem im „naturalnych” praw do wolności. Ma to między innymi na celu sprawniejsze i bardziej sprawiedliwe ściąganie należności na rzecz państwa od wszystkich obywateli, a w tym także i od szlachty. Mably postuluje gospodarczą reorganizację państwa, typową dla stosunków burżuazyjnych, gdzie obywatel obowiązany jest do oddania części otrzymanych dóbr nie na rzecz feudalnego pana, ale państwa.

Przy okazji omawiania projektu reformy organów sądowych Mably daje kilka krytycznych uwag pod adresem dotychczasowego sądownictwa w Rzeczypospolitej. Stwierdza on, że jeżeli do tej pory szlachta wymierzała sprawiedliwość, to nie możemy mówić o jakiegokolwiek sprawiedliwości. Panujący ucisk chłopów i ograniczenie praw mieszczaństwa nie pczwała orzekającym sędziom na wydawanie sprawiedliwych wyroków. Gdyby rzeczywiście chcieli oni w ten sposób wyrokować, musieliby naruszyć własne przywileje w społeczeństwie, co jednak jest niemożliwe⁵¹. Ponadto ci sędziowie nie są obiektywni, ponieważ szlachta jest niemal pod każdym względem uzależniona od wielkich magnatów, na skutek czego w każdym wypadku będzie broniła ich interesów⁵².

Celem uzdrowienia panujących stosunków należy przyjąć wielokrotnie już postulowaną przez niego zasadę równości wszystkich obywateli wobec prawa. Ale, jak się okazuje, samo zadeklarowanie tej zasady, gdyby nawet przyniosło jakieś zmiany, to sytuacja i tak szybko obróci się na niekorzyść najbiedniejszych. Dlatego równocześnie z nadaniem praw publicznych najniższym warstwom społecznym pamiętać należy o odpowiednim zabezpieczeniu majątkowym wszystkich obywateli. W związku z tym proponuje nadanie ziemi chłopom i Żydom, a nawet ludności mieszczańskiej⁵³.

Druga część pracy Mably'ego, która została w rok później dodana do projektu naprawy Rzeczypospolitej w zasadzie nie wnosi zmian pod-

⁵⁰ *Ibid.*, ss. 188 - 201.

⁵¹ *Ibid.*, s. 148.

⁵² *Ibid.*, s. 149.

⁵³ *Ibid.*, s. 148.

stawowych. Autor stara się tylko uzasadnić stanowisko zajęte w *Du gouvernement et des lois de la Pologne*. Co prawda w tej dodanej części porusza cały szereg zagadnień o dużym znaczeniu dla proponowanego ustroju, takich jak np. *liberum veto*, konfederacje, zagadnienie dziedziczności tronu, to jednak, dodając nowe argumenty, podtrzymuje tezy wysunięte w części pierwszej. W części tej zwracają ponadto uwagę rozszerzone koncepcje dotyczące programu polskiej polityki zagranicznej. Jest rzeczą charakterystyczną, że część druga uzasadnia stanowisko autora w tak istotnych dla ówczesnego społeczeństwa polskiego kwestiach, jak sprawy wolności szlacheckich oraz problem wybieralności czy dziedziczności tronu. Zaznaczyć ponadto należy, że ta część powstała w rezultacie otrzymanej przez Mably'ego korespondencji z Rzeczypospolitą i przypuszczać należy, że polscy polemici najczęściej zwracali uwagę na te właśnie zagadnienia. Z tych względów autor projektu nie postuluje w tej części nowych rozwiązań ustrojowych, ale uzasadnia uprzednio zajęte stanowisko.

IV

Przystępując do zagadnienia krytycznej oceny projektu G. B. Mably'ego, należy przede wszystkim zwrócić uwagę na czynniki, które miały istotny wpływ na określone rozwiązania proponowanej reformy. W pierwszym rzędzie konieczne jest wskazanie, że autor projektu reform należał do burżuazyjnej orientacji politycznej, a następnie nie można pominąć faktu, iż informacje o Polsce czerpał głównie od Wielhorskiego, reprezentującego stanowisko umiarkowanie postępowe, lub z innych źródeł, nie zawsze obiektywnych. Informacje o Polsce, na których opierał się Mably, wykorzystywane były do opracowania projektu w sposób odpowiadający cechom myślenia francuskiej szkoły oświeceniowej. Mably łącznie z innymi przedstawicielami tej szkoły wyrażał poglądy zgodne z interesami dojrzałej już do rewolucyjnego czynu klasy społecznej, którą we Francji tego okresu była burżuazja⁵⁴.

Poza tym nie bez znaczenia dla projektu reform był fakt, że stopień rozwoju ekonomicznego Francji w drugiej połowie XVIII wieku znacznie wyprzedzał stosunki produkcyjne panujące w Rzeczypospolitej w tym

⁵⁴ Por. D. Mornet: *Les origines intellectuelles de la Révolution Française (1715 - 1789)*, Paris 1954, ss. 19 - 31; *id.*: *Rousseau*, Paris 1950, s. 12; M. Prélot: *Histoire des idées politiques*, Paris 1961, s. 404; J. Droz: *Histoire des doctrines politiques*, Paris 1963, ss. 44 - 47; J. Touchard: *Histoire des idées politiques*, Paris 1959, s. 39; B. Jouvenel: *L'idée de Droit naturel*, Paris 1959, s. 162; M. Borucka-Arctowa: *Prawo natury jako ideologia antyfeudalna*, Warszawa 1957, ss. 95 - 105; M. Żywczyński: *Historia powszechna 1789 - 1870*, Warszawa 1965, ss. 9 - 18.

okresie. Rozwój przemysłu francuskiego doprowadził do znacznych zmian społecznych, do wytworzenia się nowego układu sił, związanego z powstaniem burżuazji, a nawet, jak się okazało w czasie rewolucji francuskiej, do powstania proletariatu jako czynnika mogącego odgrywać istotną rolę w przebiegu procesu społecznego⁵⁵. Stąd cechą charakterystyczną nowej szkoły oświeceniowej jest walka z feudalizmem poprzez obalanie i kwestionowanie podstawowych dogmatów tego ustroju i torowanie w ten sposób drogi dla nowych ideałów społecznych, głoszących wolność i równość wszystkich obywateli. Światopogląd o takiej treści społecznej był w drugiej połowie XVIII wieku aktualny we Francji, ponieważ reprezentował określony układ wzajemnie zwalczających się sił politycznych i ekonomicznych, jednakowoż nie odpowiadał w swoim radykalizmie stosunkom panującym w Rzeczypospolitej szlacheckiej. Polska była w omawianym okresie krajem, w którym feudalna struktura mogła być co najwyżej modyfikowana w drodze powolnych reform; jeszcze nie rozwinęła się burżuazja w tym stopniu, aby zdolna była formułować żądania zmierzające do zlikwidowania feudalnych stosunków gospodarczych i politycznych. Pod względem rozwoju gospodarczego, a następnie politycznego, Francja zdecydowanie wyprzedzała Rzeczpospolitą szlachecką, co wyrażało się w powstaniu znacznych różnic w układzie sił społecznych w obydwu krajach⁵⁶. Sytuacja ta miała duże znaczenie dla ukształtowania się odpowiedniego programu społecznego w Rzeczypospolitej i we Francji. O ile antyabsolutyzm francuski był wyrazem tendencji zmierzających do obalenia feudalnej struktury aparatu państwowego i stał się programem rewolucyjnych dążeń już rozwiniętej i dostatecznie silnej burżuazji francuskiej, o tyle program ograniczenia władzy królewskiej w Rzeczypospolitej miał zupełnie inne podłoże społeczne. Ukształtował się on na gruncie demokracji szlacheckiej, która następnie pod koniec XVII i w XVIII wieku przekształciła się w formę oligarchii magnackiej, charakteryzującej się występującymi w większym jeszcze stopniu tendencjami antyabsolutystycznymi⁵⁷. Antyabsolutyzm francuski charakteryzował się poglądami w swej istocie rewolucyjnymi, natomiast te same tendencje w Polsce odgrywały rolę umocnienia niemal suwerennej pozycji społeczno-politycznej zajmowanej przez wielkich magnatów.

Mably nadawał opracowywanym reformom charakter burżuazyjny i, jak się wydaje, bardziej odpowiadający warunkom społecznym przedrewolu-

⁵⁵ Borucka - Arctowa: *op. cit.*, s. 99.

⁵⁶ A. Próchnik: *Francja i Polska w latach 1789 - 1794*, Warszawa 1964, ss. 3 - 34; F. Bujak: *Przyczyny upadku Polski*, Kraków 1917, s. 82.

⁵⁷ Z. Kaczmarczyk, B. Leśnodorski: *Historia państwa i prawa Polski, Część II*, Warszawa 1966, ss. 174 - 183; J. Kolasa: *Prawo narodów w szkołach polskich wieku Oświecenia*, Warszawa 1954, s. 3.

cyjnej Francji. Nie rozumiał on i przypuszczalnie w ówczesnych warunkach nie mógł zrozumieć faktu, że dany program społeczny, aby mógł być w szerszych lub węższych granicach zrealizowany, musi być poparty realną siłą społeczną, która wprowadziłaby go w życie. Taką siłą we Francji była burżuazja i dlatego Mably, pisząc projekt dla Rzeczypospolitej, niemal automatycznie przenosił całą wizję stosunków i konfliktów społecznych zaobserwowanych w swojej ojczyźnie na stosunki panujące w Rzeczypospolitej. Wynika stąd duży utopizm francuskiego myśliciela, który należy tłumaczyć jedynie brakiem odpowiedniej metody, służącej do porównania rozwoju społeczno-gospodarczego dwóch państw rozwijających się w odmiennych warunkach.

Duże znaczenie i wpływ na opracowanie projektu miała atmosfera intelektualna, panująca w ówczesnej Francji. Otóż filozofowie oświecenia byli przekonani o przypadającej im szczególnej „misji historycznej”, która w ich najgłębszym przekonaniu sprowadzała się do wyjaśnienia ponadhistorycznych nakazów rozumu, a więc do racjonalnego wyjaśnienia zasad funkcjonowania aparatu państwowego⁵⁸. Faktem jest, że atmosfera ta miała swoje źródło w poczuciu przelomowości tej epoki, a więc w przekonaniu o szczególnej roli, jaką ta epoka miała odegrać w rozwoju ludzkości⁵⁹. Krytyka obserwowanej rzeczywistości była tylko jednym z kierunków działalności „szkoły filozofów” i nie jest wystarczająca do uzyskania jej pełnego obrazu, ale należy uwzględnić także pozytywnie wysunięte propozycje, zmierzające do racjonalizacji stosunków społecznych. Właśnie do tej drugiej sfery myślenia oświeceniowego należą projekty opracowane przez J.J. Rousseau i Mably'ego. Podkreślić należy, że ta działalność myślicieli francuskich wyjątkowo przybierała postać określonego projektu napraw, przeznaczonego dla jakiegoś państwa. Sprowadzała się ona zazwyczaj do racjonalnego wyjaśnienia zasad funkcjonowania aparatu państwowego oraz do wskazania praw, które powinny być zagwarantowane obywatelom⁶⁰.

Mably, opracowując projekt reorganizacji podstawowych organów w państwie, zaproponował w istocie nową strukturę całego aparatu państw-

⁵⁸ Por. G. Cogniot: *J. J. Rousseau a wolność*, „Zeszyty Teoretyczno-Polityczne”, 1963, s. 252; Touchard: *op. cit.*, t. II, s. 421; B. Suchodolski: *Wstęp do Condorcet: Szkic obrazu rozwoju ducha ludzkiego poprzez dzieje*, Warszawa 1957, s. XXXV; A. Burda: *Metoda i ogólny charakter doktryny politycznej J. J. Rousseau*, UMCS, Lublin 1954, s. 4; Borucka-Arctowa: *op. cit.*, s. 101; F. Ponteil: *La pensée politique depuis Montesquieu*, Paris 1960, s. 25.

⁵⁹ B. Baczeko: *Wstęp do: Filozofii francuskiego oświecenia*, Warszawa 1956, s. X, oraz *id.* *Demokracja i konserwatyzm w utopii J. J. Rousseau*, „Filozofia i Utopia”, 1965, nr 10, s. 16.

⁶⁰ A. Burda: *Demokracja i praworządność*, Warszawa 1965, s. 145.

wowego. Przy omawianiu pozycji sejmu stanął wobec konieczności rozstrzygnięcia dylematu, który z organów odgrywa zasadniczą rolę w państwie: sejm, będący organem przedstawicielskim, czy król. Mably zajął stanowisko, że zasadnicze funkcje w państwie wykonuje sejm, ale w tym celu musi być odpowiednio zorganizowany. Ogólną cechą charakterystyczną koncepcji Mably'ego, dotyczącą struktury organów państwowych, jest dążenie autora projektu do możliwie dokładnego określenia funkcji wykonywanych przez poszczególne organy. Mably, wskazując kierunki reform sejmu, omówił dwa istotne w tej dziedzinie problemy: organizację tego organu oraz jego kompetencje. Wychodząc z założeń demokratyzacji życia publicznego, uważał, że sejm jest podstawowym organem w państwie, natomiast król z „natury” powinien posiadać władzę wykonawczą. Cała postępowość projektu Mably'ego polega na odrzucaniu koncepcji stanowości sejmu. Główny nacisk kładzie na charakter ustaw uchwalonych przez sejm, które w jego przekonaniu powinny zabezpieczyć nie tylko interes szlachty, ale w równym stopniu dbać o interes „każdego obywatela”, a więc zapewniać wszystkim równość wobec prawa. Mably zdaje sobie sprawę z faktu, że prawa wówczas będą mogły być uchwalone w interesie całego narodu, gdy do sejmu wejdą przedstawiciele wszystkich stanów. Ten właśnie element decyduje o postępowości projektu, polegającej na zmianie treści społecznej i politycznej aparatu państwowego. Mably dąży do przeobrażenia państwa szlacheckiego w nowy typ państwowości, mianowicie w państwo burżuazyjne, a zatem dąży do zlikwidowania wykształconej w Polsce demokracji szlachecko-magnackiej i do ustanowienia w jej miejsce demokracji burżuazyjnej. Projekt ten w warunkach polskich pozostał niestety w dużej mierze tylko teoretycznym programem politycznym. Aby można było mówić o realizowaniu demokracji tego typu, trzeba przede wszystkim spojrzeć na strukturę ekonomiczną kraju, która w zasadniczy sposób decyduje o warunkach przyjęcia lub odrzucenia danego programu politycznego. Rzeczpospolita była państwem feudalnym; dominowały w niej objawy długotrwałego kryzysu gospodarczo-społecznego, kryzysu, który stał się później jedną z przyczyn upadku państwa⁶¹. Co prawda w tym układzie społecznym pewną rolę odgrywało mieszczaństwo, które niestety nie było jeszcze klasą wykształconą społecznie w tym stopniu, aby mogło samodzielnie formułować program polityczny, zmierzający do zmiany zasad, na których opierał się cały aparat państwowy⁶². Dlatego postulat wysuwany przez

⁶¹ S. Inglot: *Próby reform włościańskich w Polsce XVIII w.*, Wrocław 1952, ss. 30 - 39.

⁶² A. Wyczański: *Polska Rzecz Pospolita Szlachecka*, Warszawa 1965, ss. 307 - 312.

Mably'ego, że prawo powinno zapewnić ochronę interesów każdego obywatela, wydaje się zbyt radykalny w warunkach polskich, nie mający pokrycia w realnej sile społecznej, która mogłaby go wprowadzić w życie.

Bardzo słusznym postulatem, wysuwany przez Mably'ego, jest projekt zreformowania porządku obrad sejmowych. W istocie Sejm Rzeczypospolitej, posiadający bardzo szerokie uprawnienia, nie mógł sprawnie wykonywać swoich funkcji w związku z bardzo skomplikowaną procedurą obrad. Główne trudności w pracy sejmu wynikały z dwuizbowego charakteru tego organu oraz z konieczności współdziałania króla w procesie ustawodawczym. Ponadto regulamin obrad przewidywał szereg instytucji, np. rugi poselskie, vota senatorskie, które komplikowały i przedłużały pracę sejmu⁶³. Pomijając kwestię, że zasada jednoizbowości sejmu w warunkach polskich byłaby bardzo trudna do przeprowadzenia, podkreślić należy, że Mably jednak dążył do uzasadnienia tezy, iż porządek obrad powinien być określony w sposób ścisły i możliwie prosty. Trudno odmówić słuszności postulatowi Mably'ego w kwestii odpowiednich zmian regulaminu obrad sejmowych, które w swojej istocie prowadzą do usprawnień pracy sejmu. Natomiast zagadnienie jednoizbowości sejmu, mimo całej jego postępowości, było w polskich warunkach nierealne. Przywiązanie bowiem szlachty i oligarchów do tradycyjnych instytucji ustroju politycznego było zbyt duże. Senat, jako izba wyższa, pełnił w zasadzie funkcje opiniodawcze w stosunku do projektów ustaw uchwalonych przez izbę poselską. Ponadto senat, będąc izbą wyższą, nie przestał pełnić funkcji rady królewskiej, obradował pod przewodnictwem króla i w opinii szerokich kręgów szlacheckich odgrywał rolę istotnego czynnika ograniczającego absolutystyczne zapędy królewskie. Z drugiej strony był on instrumentem w rękach magnatów, ponieważ mógł ograniczyć zbyt niewygodne politycznie lub gospodarczo przedsięwzięcia izby poselskiej⁶⁴.

Duże znaczenie przy omawianiu zagadnienia reform sejmu ma problem *liberum veto*. Otóż Mably nie dąży do całkowitego zlikwidowania tej instytucji, ale chce jedynie doprowadzić do takiego jej ograniczenia, które nie pociągałoby za sobą tylu szkodliwych dla państwa skutków. Mianowicie, prawo do zgłoszenia *liberum veto* powinny posiadać poszczególne województwa. Koncepcję swoją uzasadnia faktem silnego przywiązania szlachty do tej instytucji. Z założeń projektu wynika, że jeżeli dane województwo nie zerwie tą drogą obrad sejmowych, wówczas ustawy ustanawiane będą większością głosów.

Słuszne wydają się uwagi Mably'ego dotyczące charakteru wykony-

⁶³ S. Kutrzeba: *Sejm walny dawnej Rzeczypospolitej Polskiej*, Warszawa 1919, s. 84.

⁶⁴ Kaczmarczyk, Leśnodorski: *op. cit.*, cz. II, s. 127.

wania mandatu poselskiego. Poseł mianowicie powinien pamiętać, że reprezentuje swoich wyborców oraz powinien być przez nich kontrolowany. Co prawda Mably jest zwolennikiem udzielania posłom instrukcji, ale wysuwa ten postulat w związku z koncepcją kontroli wyborców nad działalnością posła.

Część projektu Mably'ego dotycząca organizacji i kompetencji sejmu, ogólnie mówiąc, jest przy istniejących wówczas stosunkach w Polsce nie-realna, ale wiele zawartych w niej postulatów mogłoby bez wątpienia znaleźć zastosowanie praktyczne. Nierealna jest mianowicie propozycja uczynienia z sejmu reprezentanta wszystkich klas społecznych Rzeczypospolitej. Natomiast projekty dotyczące np. porządku obrad, ścisłego określenia uprzywilejowanej pozycji sejmu, mogłyby doczekać się realizacji.

Drugim podstawowym zagadnieniem w projekcie Mably'ego jest reforma odnosząca się do struktury organów władzy wykonawczej: króla i senatu. Podstawowym organem wykonawczym jest według tego autora senat, natomiast król pełni w zasadzie obowiązki o charakterze reprezentacyjnym, które nie mają większego znaczenia praktycznego. Poza tym Mably przedstawia plan reorganizacji administracji państwowej. W swoim projekcie reform stara się on przekonać, że pojmowanie wolności w ten sposób, jak to miało miejsce w Polsce, może prowadzić tylko do upadku gospodarczego, politycznego i kulturalnego państwa. Szczególnie podkreśla ważność zasady kolegialności w funkcjonowaniu poszczególnych departamentów, a także całego senatu. Postulowana zasada ma swoje źródło w obawie Mably'ego przed możliwością wytworzenia się stosunków absolutystycznych w wypadku, gdyby władza wykonywana była przez jedną osobę.

Warto zaznaczyć, że w ówczesnej Polsce dawna administracja utrzymywała się bez zmian, nadal działał przestarzały aparat różnych urzędów o niewielkich kompetencjach, podczas gdy równocześnie w stosunku do ludności poddanej funkcje administracji państwowej sprawowali panowie⁶⁵. Bardzo często w celu dogodzenia ambicjom szlacheckim tworzono liczne urzędy ziemskie, w gruncie rzeczy pozbawione realnych uprawnień wykonawczych, a tym samym nie mające prawie żadnego znaczenia praktycznego⁶⁶. Sytuacja ta była przyczyną zastoju gospodarczego i politycznego Rzeczypospolitej, dlatego projekt zmierzający do reorganizacji aparatu administracji państwowej był jak najbardziej na czasie, ponadto świadczył o realizmie politycznym Mably'ego. Projektowane przez niego rozdzielenie funkcji organów ustawodawczych od wykonawczych i zwią-

⁶⁵ W. Konopczyński: *Chronologia sejmów polskich*, Kraków 1919, s. 32.

⁶⁶ Kaczmarczyk, Leśnodorski: *op. cit.*, cz. II, s. 242 i n.

zane z tym podporządkowanie administracji organom przedstawicielskim, między innymi w tym sensie, żeby posiadały one wyłączne prawo dokonywania nominacji na najwyższe stanowiska w aparacie wykonawczym, miałyby w Rzeczypospolitej duże znaczenie, szczególnie wobec powszechnego wówczas zjawiska sprzedawalności urzędów. Urzędy sprzedawali nie tylko królowie, ale i dostojnicy dworscy, czerpiąc z tego tytułu duże dochody. Z czasem utarła się nawet praktyka, szczególnie często występująca w okresie oligarchii magnackiej, że urzędnik piastujący jakąś funkcję ustępował z niej w zamian za odpowiednią rekompensatę pieniężną⁶⁷.

Duże znaczenie przywiązuje Mably do reformy sądownictwa, wychodząc z założenia, że w tej dziedzinie należy dokonać zmian w zakresie organizacji wymiaru sprawiedliwości oraz w zakresie zasad leżących u podstaw wyrokowania. Mably domaga się przede wszystkim równości wszystkich obywateli wobec prawa. Postuluje, aby specjalnie dla ludności chłopskiej powołano odrębne trybunały. Do urzędów sędziowskich, dotychczas wyłącznie zastrzeżonych dla szlachty, proponuje dopuszczenie przynajmniej mieszczan.

Dotychczasowa organizacja sądownictwa w Rzeczypospolitej odpowiadała stanowiowi charakterowi społeczeństwa ze względu na specjalne sądy, powołane do rozstrzygania spraw szlacheckich, chłopskich czy mieszczkańskich⁶⁸. Główną przyczyną upadku sądownictwa było przybierające duże rozmiary pieniactwo i korupcja, a także braki w prawie sądowym⁶⁹. Ponadto również organizacja wymiaru sprawiedliwości pozostawiała wiele do życzenia — nie było ustawy dokładnie określającej kompetencje poszczególnych sądów, co w rezultacie powiększało jeszcze chaos organizacyjny. Ponadto niezawisłość sędziowska była fikcją, urzędy sędziowskie stanowiły bowiem źródło znacznych dochodów, otrzymywanych legalnie, a najczęściej nielegalnie⁷⁰. W tych warunkach postulat Mably'ego, mający na celu powołanie jednolitego pionu organów sądowych, ocenić należy jako słuszny i zmierzający do zapewnienia racjonalnych zasad funkcjonowania sądownictwa w Polsce.

Ujednoczenie sądownictwa i określenie kompetencji poszczególnych sądów byłoby bez wątpienia dużym krokiem naprzód w funkcjonowaniu całego aparatu państwowego Rzeczypospolitej. Ponadto słuszny wydaje się postulat ustalenia nowego kodeksu, na którym oparłyby się sądy.

⁶⁷ Por. W. Czaplinski: *Sprzedawanie urzędów w Polsce w połowie XVII w.*, „Kwartalnik Historyczno-Literacki”, 1959, z. 1, *passim*.

⁶⁸ Por. J. Michalski: *Studia nad reformą sądownictwa i prawa sądowego w XVIII w.*, Warszawa 1958, cz. II, *passim*.

⁶⁹ W. Sobociński: *O historii sądownictwa w Polsce magnackiej XVIII w.*, „Czasopismo Prawno-Historyczne”, t. XIII, 1961, s. 3.

⁷⁰ S. Szczotka: *Walka chłopów o wymiar sprawiedliwości*, Warszawa 1950.

Stwierdzić należy, że w Polsce obowiązywała wówczas cała mozaika przepisów prawa pisanego i prawa zwyczajowego. W prawie ziemskim znajdowało to wyraz w ustawodawstwie sejmikowym, w miejskim — w wal-kierzach, a w wiejskim — w coraz liczniejszych od XVII wieku ustawach, wydawanych przez panów dóbr dla swoich poddanych⁷¹. Rezultatem tego stanu była pogłębiająca się niepewność prawa oraz źle funkcjonujące sądy. Dlatego postulaty Mably'ego wskazują zasadnicze kierunki reform, których przeprowadzenie konieczne było dla ratowania upadającej Rzeczypospolitej.

Ogólnie oceniając projekt, stwierdzić należy, że cechuje go realizm polityczny, nakazujący w imię dobra ogólnego przeprowadzenie takich reform, które by usprawiły funkcjonowanie aparatu państwowego⁷². Mimo proponowanych zasad demokratycznych, Mably zdaje sobie sprawę, że konieczna jest w państwie silna władza wykonawcza, która byłaby zdolna do egzekwowania ustaw. Podkreślić należy, iż wysunięcie postulatu reformy sejmu i sejmików oraz rozszerzenie uprawnień administracji było w warunkach polskich programem, który jedynie mógł doprowadzić do zachowania suwerenności państwowej. Cechą charakterystyczną projektu jest dążność jego autora do wyeliminowania najbardziej negatywnych zjawisk polskiego życia politycznego, które tak często krytykowane było w literaturze francuskiej XVIII wieku. Mably przypuszcza, że korupcję, ucisk oraz wiele innych zjawisk życia społeczno-politycznego Polski można usunąć w drodze reformy podstawowych organów ustawodawczych, administracyjnych oraz sądownictwa.

Jednakowoż, wydaje się, że w pewnym zakresie postulaty wysunięte przez francuskiego myśliciela nie miały warunków realizacji. Odnosi się to szczególnie do całokształtu reform dotyczących zmiany stosunków społecznych panujących w Rzeczypospolitej. Deklaruje on np. postulat realizacji szerokich praw obywatelskich w życiu politycznym, który, praktycznie rzecz biorąc, wyrażałby się w przyznaniu wszystkim obywatelom jednakowych praw. Realizacja takiego programu przyczyniłaby się, w przekonaniu autora projektu, do zapewnienia równości społecznej, a tym samym doprowadziłaby do zniesienia ucisku chłopów. Równocześnie z reformami społeczno-politycznymi proponuje Mably zrealizowanie programu zmierzającego do gospodarczego uniezależnienia chłopów poprzez rozdanie im ziemi na własność. Wydaje się, że ta propozycja Mably'ego

⁷¹ Kaczmarczyk, Leśnodorski: *op. cit.*, t. II, ss. 271-272.

⁷² Podobnie oceniają projekt Mably'ego: J. Szujski: *Dzieje Polski według ostatnich badań*, Lwów 1806, cz. II, t. 2, s. 549; W. Gasztowtt: *Pogląd filozofów francuskich XVIII w. na sprawę polską*, Paris 1870 s. 40; W. Konopczyński: *Libertum veto*, Kraków 1918, s. 406; Askenazy: *Mably [w:] Studia historyczno-krytyczne*, s. 19; Szyjkowski: *op. cit.*, s. 61; W. Wołoszyński: *Polska w opiniach Francuzów XVIII w.*, Warszawa 1964, s. 331.

nie mogłaby doczekać się prędkiej realizacji ze względu na ogólne opóźnienie Polski w rozwoju stosunków społeczno-gospodarczych. W Polsce rozwój kapitalizmu w porównaniu z innymi państwami zachodnioeuropejskimi był znacznie opóźniony, brak było burżuazji, która gdzie indziej stanowiła już silną klasę. Struktura społeczno-ekonomiczna Rzeczypospolitej szlacheckiej nadal pozostawała w feudalnych ramach ustrojowych.

РЕЗЮМЕ

Первая часть работы посвящена характеристике исторических и политических условий во Франции в эпоху Просвещения. В этот период темой устройства польского государства занимались многие из деятелей французского Просвещения. Автор подчеркивает, что их суждения часто возникали на основе уже имеющихся у большинства деятелей теоретических стереотипов общества и его устройства. Кроме того, интерес французских деятелей эпохи Просвещения к проблемам восточно-европейских стран был довольно несистематический. В этой же части работы автор приводит характеристику высказываний о Польше ведущих представителей французского Просвещения: Монтескье, Вольтера и Рюлье.

Особого внимания заслуживает критическое отношение вышеназванных деятелей к польским правовым институтам и их единодушное мнение о необходимости проведения рациональных реформ в приходящем в упадок государстве.

Во второй части работы более подробно освещаются обстоятельства, при которых Мабли приступил к разработке реформ для приходящей в упадок Польши. Основным источником информации, которым он пользовался во время разработки проекта, была работа графа Вельгорского „О восстановлении давнего устройства по первоначальным Речи Посполитой законам”. В этой части статьи находится характеристика и оценка информации, которую получил французский мыслитель от Вельгорского. Здесь же Вельгорский выдвинул ряд постулатов относительно будущего направления в разработке законодательных реформ, выражая в них свои умеренные взгляды на вопрос сохранения прав деревенским сословием.

Третья часть работы посвящена проекту Мабли, разработанному французским мыслителем в двух направлениях: 1) реформа устройства, 2) гарантирование Польше независимости в международных отношениях.

В области реформ государственного устройства основное значение Мабли придает нормализации функционирования законодательной власти. Отсюда вытекают его постулаты о радикальном разрыве

с прежними свободолюбивыми традициями. Здесь речь идет о том, что Сейм должен стать сильным органом законодательной власти и тогда он мог бы успешно претворять в жизнь государственные задания. Такой же точки зрения придерживается наш французский советчик в области реформы исполнительной и судебной власти. Исполнительную власть он доверяет Сенату и королю, причем, по его мнению, она должна быть подчинена законодательной власти и ею контролирована. Мабли считает, что суды должны быть независимыми и выносить решения согласно законам. Мабли рассматривает государственные реформы на фоне существующего в то время в Европе международного положения, правильно предполагая, что осуществление этих реформ должно привести к полной независимости Польши от других государств. В области международных отношений Мабли предлагает Польше более тесный союз с Турцией, который позволил бы ей стать независимой от России.

В четвертой части дается критический анализ разработанных Мабли реформ, который проводится автором в двух аспектах: 1) сравнение тезисов проекта с фактическими условиями, существующими в то время в Польше, 2) место, занимаемое проектом в теоретических трудах Мабли. Следует отметить, что он в значительной степени понимал весь трагизм ситуации Польши и проявлял большое чувство политического реализма. Выдвинутые им постулаты в то время были единственной программой, которая могла бы спасти приходящую в упадок Речь Посполитую. Разработанный проект был также выражением рационалистических предпосылок, принятых Мабли в его теоретических исследованиях.

R É S U M É

La première partie du travail contient la caractéristique des conditions historiques et politiques du Siècle de Lumières en France dont les représentants exprimaient leurs opinions au sujet du régime de Pologne. L'auteur souligne que ces opinions étaient très souvent fondées sur un stéréotype théorique que la plupart des penseurs possédaient relativement à une société et à un régime donnés. En plus, elles étaient exprimées par rapport aux États de l'Europe de l'est et formulées en résultat du manque de connaissance précise du problème. Dans cette partie du travail il y a une caractéristique des opinions concernant la Pologne, exprimées par Montesquieu, Voltaire et Rulhière. Il faut souligner à part que ces penseurs démontraient une attitude critique envers les institutions de régime polonaises et qu'ils suggéraient la nécessité de faire des réformes rationnelles de cet État décadent.

La seconde partie du travail présente plus en détails les circonstances dans lesquelles G. B. Mably s'est mis à élaborer le projet des réformes de la République de Pologne. La source principale d'informations où il pouvait s'être informé était le travail du comte Wielhorski, intitulé: *O przywróceniu dawnego rządu według Pierwiastkowych Rzeczypospolitej Ustaw (Essai sur le rétablissement de l'ancienne forme du gouvernement de Pologne)*. Dans cette partie de l'article se trouve la caractéristique et l'évaluation des informations que Wielhorski a fournies au penseur français. L'auteur attire l'attention à ce que Wielhorski a fait en même temps plusieurs propositions relativement aux directions de futures réformes, faisant ainsi connaître son attitude modérée envers la question du maintien des privilèges de la noblesse.

La troisième partie du travail est destinée à la discussion du projet de Mably, cet auteur ayant eu en vue la réforme du régime et la garantie de la souveraineté de la Pologne dans les relations internationales. Dans le domaine de la réforme en question, la plus grande importance est attachée par lui à la réglementation du fonctionnement du pouvoir législatif. C'est pourquoi il fait la proposition de renoncer radicalement à la tradition de liberté, très répandue à cette époque-là en Pologne. Il veut que la Diète devienne un fort organe du pouvoir législatif et puisse réaliser habilement ses tâches. L'opinion de Mably relativement à la réforme du pouvoir exécutif et judiciaire est pareille. C'est au Sénat et au roi qu'il confie le pouvoir exécutif qui, à son avis, doit être subordonné au pouvoir législatif et contrôlé par ce dernier. Les tribunaux doivent être indépendants et prononcer les jugements uniquement en se fondant sur les lois. Les réformes d'État sont considérées par Mably en liaison avec la situation internationale en Europe de cette époque-là. Cet auteur postule à juste titre que la réforme du régime doit trouver son expression aussi dans l'indépendance totale de la Pologne dans ses relations avec les autres États. Dans ce domaine il conseille l'union plus étroite avec la Turquie afin d'acquérir l'indépendance réelle de la part de la Russie.

La quatrième partie du travail donne l'analyse critique du projet, envisagée sous deux aspects: la comparaison des principes du projet avec la situation réelle de la Pologne et la place du projet par rapport à l'ensemble de l'oeuvre théorique de Mably. Après l'examen des propositions de cet auteur il faut constater qu'il a, dans un degré considérable, bien compris la situation tragique de la Pologne de l'époque et a démontré un sens de réalisme politique. Ses postulats concernant le régime étaient alors — en principe — l'unique programme qui ait pu sauver la République décadente. Son projet était aussi l'expression des principes rationnels de pensée admis par Mably dans son oeuvre théorique.